

NUTEISTUJŲ NUOSTATOS SOCIALINEI INTEGRACIJAI SVARBIŲ REIŠKINIŲ ATŽVILGIU

Doc. dr. Rita Bandzevičienė

Lietuvos teisės universitetas, Socialinio darbo fakultetas, Psichologijos katedra
Ateities g. 20, Vilnius 2057
Telefonas 2714 514
Elektroninis paštas psk@ltu.lt

Pateikta 2002 m. rugsėjo 11 d.

Parengta spausdinti 2002 m. spalio 8 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Socialinio darbo fakulteto Psichologijos katedros profesorius
habil. dr. Vytis Viliūnas ir šio fakulteto Penitencinės teisės ir veiklos katedros docentas dr. Julius Dermontas*

Santrauka

Straipsnyje analizuojamos laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų nuostatos jų socialinei integracijai svarbių reiškinių – *nusikaltimo, bausmės, laisvės* – atžvilgiu. Nuostatų kryptis, jų turinys, kognityvinių ir emocinių komponentų ypatumai, išryškėjantys suvokiant bei vertinant minėtus reiškinius, gali padėti apibūdinti įkalinimo patirtį turinčiųjų asmenybę bei kryptingiau pasirinkti korekcinio darbo taikinius.

Straipsnyje pristatomi empirinio tyrimo, kuriame dalyvavo 65 vyrai – griežtojo režimo pataisos darbų kolonijos nuteistieji – rezultatai. Tiriamą taikyta Semantinio diferencialo metodika ir atvirų klausimų apie įsitikinimus ir emocijas anketa.

Kiekybinė ir kokybinė tyrimo rezultatų analizė leido padaryti išvadą, kad nuteistųjų nuostatos yra tvirtos (ekstremalios, kognityvios ir emociškai darnios) ir daro pastebimą poveikį jų lūkesčiams, ketinimams ir elgesiui, o jų kryptis ir turinys yra nepalankūs resocializacijai laisvėje. Taip pat buvo išskirti nuostatų ypatumai, į kuriuos naudinga atsižvelgti nuteistuosius rengiant laisvei.

Pagrindinės sąvokos: nuostata, socialinė integracija, nuteistasis, korekcija

Įvadas

Laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų resocializacija, kaip ir pakartotinis nusi-kalstamumas, priklauso ne tik nuo socialinių, ekonominių, situacinių, bet ir nuo psichologinių veiksnių. Pastarųjų veiksnių grupei priskiriamos ir socialinės nuostatos. Kodėl nuostatos yra resocializacijai reikšmingas psichologinis veiksnys?

Nuostata – tai vidinė asmens pozicija tam tikro reiškinio – nuostatos objekto – atžvilgiu, pasireiškianti tam tikromis suvokimo schemomis ir įsitikinimais apie nuostatos objektą (ar objektų klasę), tam tikromis emocinėmis reakcijomis, kurias sukelia nuostatos objektas, pa-rengtimi elgtis tam tikru būdu, taip pat išoriniais veiksmais (Brigham, 1991). Taigi tradiciškai išskiriami kognityviniai, emociniai ir elgesio nuostatų komponentai. Pirmieji atspindi konkre-taus objekto ar situacijos suvokimą, tam tikros kognityvinės schemos ir vertinimo stereotipų aktualizaciją (Fiske, Tailor, 1984). Nuostatų turinys ir su juo susiję emociniai išgyvenimai iš-reiškia asmens lūkesčius (Granberg, Brent, 1983), ketinimus ir elgesio dispozicijas (Breckler, 1984). Nuostatų įtaka asmens elgesiui priklauso nuo jų stiprumo, pasireiškiančio tuo, jog nuostatos išlieka atsparios laiko ir patyrimo poveikiui, tampa pastovia asmenybės charakte-ristika. J. A. Krosnickas ir kiti (1993) tvirtina, kad tiriant nuostatų stiprumą būtina jį paaiškinti konkrečiomis dimensijomis, o iš jų svarbiausios yra ekstremalumas, aktualumas ir vidinis darnumas. Įvairių empirinių tyrimų duomenys patvirtina, kad nuostatų įtaka išoriniam elgesiui smarkiai koreliuoja su minėtomis nuostatų charakteristikomis (Fazio, Zana, 1978; Jaccard, Becker, 1985; Schlegel, Di Tecco, 1982 ir kt.). Šių prielaidų pagrindu galime daryti išvadą, kad nuostatų krypties, tvirtumo ir turinio ypatumų vertinimas gali padėti numatyti asmens el-gesį, o elgesio modifikavimas gali būti susijęs su nuostatų keitimu.

Laisvės atėmimo bausmę atliekantiems asmenims nusikaltimas, bausmė ir laisvė yra ne abstrakčios sąvokos, o tiesioginio patyrimo dalis, formuojanti tam tikrą pasaulėjautą ir pasaulėžiūrą. Kaip suvokiami ir išgyvenami šie reiškiniai, kokias mintis ir jausmus jie sukelia, kokias elgesio tendencijas skatina? Atsakius į šiuos klausimus galima numatyti, kokie turėtų būti korekcinio darbo taikiniai, jeigu nuteistųjų nuostatos nepalankios jų resocializacijai.

Būtent toks buvo tyrimo tikslas – nustatyti laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų nuostatas nusikaltimo, bausmės ir laisvės atžvilgiu, įvertinti jų kryptį, tvirtumą, turinio ypatumus ir palankumą arba nepalankumą resocializacijai.

Tyrimo metodas

Nuostatoms tirti taikyta A. Suslavičiaus (1988) adaptuota Osgoodo semantinio diferencialo metodika ir atvirų klausimų apie įsitikinimus ir emocijas anketa, parengta A. H. Eaglio ir bendraautorijų (1991).

Pirmoji metodika paremta žodžių konotacinių reikšmių matavimu, kai tiriamasis pateiktą sąvoką turi įvertinti pagal bipoliarinių būdvardžių (parinktų ekspertų metodu) skales (nuo –3 iki +3). Išskiriami trys kiekvienos nuostatos – vertės, jėgos ir veiklos – veiksniai.

Atsakymas į anketos apie įsitikinimus ir emocijas klausimus – kognityvinių ir emocinių nuostatos komponentų įvertinimo procedūra, kai tiriamasis turi išvardyti savybes, kurias priskiria nuostatos objektui, jo sukeliamus jausmus (I etapas), tikimybę, kad kiekvienas nuostatos objektas turi visas nurodytas savybes ir sukelia nurodytus jausmus (II etapas). Be to, tiriamasis kiekvieną savybę ir jausmą turi įvertinti pagal 7 balų skalę (nuo –3 iki +3) (III etapas).

Kiekviena sąvoka turi savo konkretų turinį ir gyvenimo aspektus įvardijančias reikšmes, todėl subjektyviai vertinant tiriamuosius pateikiamos sąvokos – *nusikaltimas, bausmė, laisvė* – buvo išskaidytos į jomis žymimos tikrovės sudėtinės dalis, būtent: *nusikaltimas – įstatymo pažeidimas, žala visuomenei, skriauda žmogui; bausmė – izoliacija, režimas, apribojimai; laisvė – laisvė judėti, laisvė pasirinkti veiklos rūšį, laisvė pasirinkti bendravimo partnerį.*

Tyrimas vyko keliais etapais. Pirmajame etape tyrimus atliko ir apdorojo Vilniaus universitete psichologiją studijuojanti studentė Irma Aleliūnaitė.

Tiriamieji

Tyrimo dalyvavo 65 griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje bausmę atliekantys vyrai ir 55 neteistų asmenų kontrolinė grupė. Nuteistųjų grupės amžiaus vidurkis – 41,8 metų (SD – 7,4), amžiaus ribos – 20–51 metai; vidutiniškai įkalinimo įstaigoje per visą savo gyvenimą jie praleido 6,3 metus, trumpiausiai – 1,2 metų, ilgiausiai – 19 metų; paskutinio teistumo paskirtos bausmės įkalinimo laikas vidutiniškai buvo 3,4 metai, trumpiausiai – 0,2 metų, ilgiausiai – 7,5 metų; 4 asmenys buvo teisti pirmą kartą, 25 – du kartus, 20 – tris, kiti – keturis ir daugiau kartų.

Rezultatai

1. Kiekybinė rezultatų analizė

Faktorinė sąvokų vertinimo analizė patvirtino jų skaidymo į sudėtinės dalis pagrįstumą. Skirtingų nuostatų komponentų vertinimų anketos ir jų semantinio diferencialo koreliacijos rezultatai patvirtino metodo validumą. 1 ir 2 lentelėse pateikti duomenys rodo, kad abiejų grupių nuostatų komponentai tarpusavyje reikšmingai koreliuoja, išskyrus kontrolinės grupės vertinimus bausmės sąvokų atžvilgiu.

1 lentelė. Nuteistųjų grupės nuostatų komponentų interkoreliacijos

Kognityvinis komponent.	Koreliacija	Emocinis komponent.
-------------------------	-------------	---------------------

\bar{X}_{KN}	0,675 p=0,000	\bar{X}_{EN}
\bar{X}_{KB}	0,787 p=0,000	\bar{X}_{EB}
\bar{X}_{KL}	0,452 p=0,000	\bar{X}_{EL}

X – vidurkis; K – kognityvinis komponentas; E – emocinis komponentas;
 N – nusikaltimą apibūdinančios sąvokos; B – bausmę apibūdinančios sąvokos; L – laisvę apibūdinančios sąvokos;
 P – patikimumo lygmuo

2 lentelė. Kontrolinės grupės nuostatų komponentų interkoreliacijos

Kognityvinis komponent.	Koreliacija	Emocinis komponent.
\bar{X}_{KN}	0,701 p=0,000	\bar{X}_{EN}
\bar{X}_{KB}	0,288 p=0,110	\bar{X}_{EB}
\bar{X}_{KL}	0,563 p=0,001	\bar{X}_{EL}

X – vidurkis; K – kognityvinis komponentas; E – emocinis komponentas;
 N – nusikaltimą apibūdinančios sąvokos; B – bausmę apibūdinančios sąvokos; L – laisvę apibūdinančios sąvokos;
 P – patikimumo lygmuo

Gauti statistiškai patikimi ir nuostatų komponentų vertinimo rezultatų bei semantinio diferenciale rezultatų ryšiai (žr. 3 lentelę). Nuteistųjų grupėje koreliacijos statistiškai patikimesnės nei kontrolinėje grupėje.

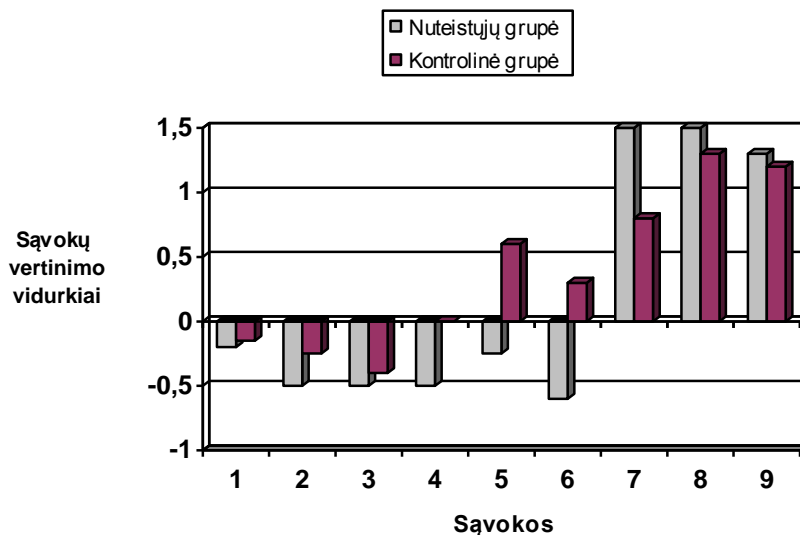
3 lentelė. Nuostatos komponentų interkoreliacijos su semantiniu diferenciale

	\bar{X}_{KN}	\bar{X}_{KB}	\bar{X}_{KL}	\bar{X}_{EN}	\bar{X}_{EB}	\bar{X}_{EL}
\bar{X}_{SN}	0,441*	0,255		0,387	0,274	
P	0,000	0,032		0,004	0,014	
\bar{X}_{SB}		0,347	0,195		0,375	0,189
P		0,001	0,068		0,027	0,05
\bar{X}_{SL}			0,364	0,306		0,363
P			0,000	0,001		0,000

X – vidurkis; K – kognityvinis komponentas; E – emocinis komponentas;
 N – nusikaltimą apibūdinančios sąvokos; B – bausmę apibūdinančios sąvokos; L – laisvę apibūdinančios sąvokos;

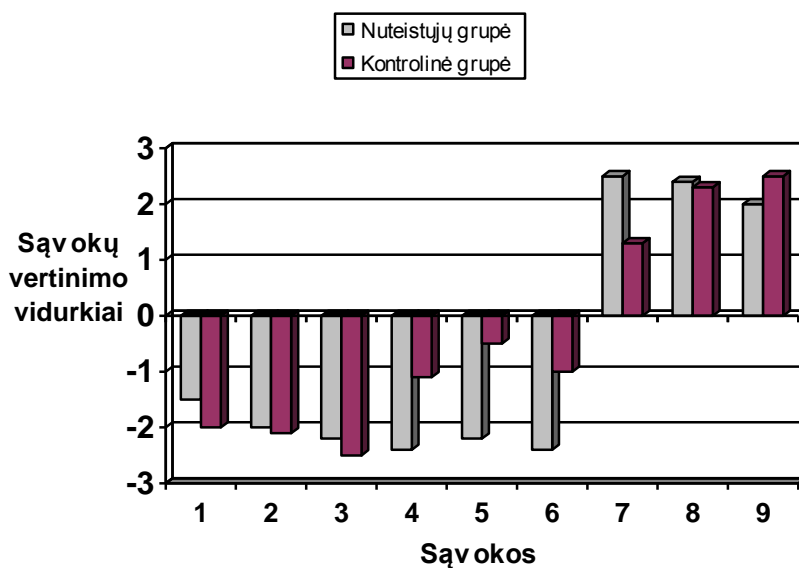
* – pirmasis nuteistųjų grupės rezultatas; p – patikimumo lygmuo

Apdorojant semantinio diferenciale rezultatus buvo nustatytos sąvokų vertinimo hierarchijos (pagal vertės, jėgos ir veiklos veiksnius), leidžiančios spręsti apie nuostatų kryptį (pozityvumą arba negatyvumą) ir reikšmę tiriamiesiems. Patikrinus sąvokų vertinimo vidurkių skirtumų statistinį reikšmingumą Kruskal–Wallis kriterijumi paaiškėjo, kad nuteistųjų grupėje pozityvumu išsiskyrė nuostatos laisvės atžvilgiu ($p=0,000$). Kontrolinė grupė laisvės sąvoką vertino taip pat teigiamai, tik pirmenybę teikė kitiems jos aspektams nei nuteistieji: nuteistiesiems ypač svarbi judėjimo laisvė, kontrolinės grupės atstovams – laisvė pasirinkti veiklos rūšį ir bendravimo partnerį (žr. 1 diagramą).

1 diagrama. Sąvokų vertinimo vidurkiai (semantinis diferencialis)

Pritaikius Mann–Whitney kriterijų buvo palyginti grupių rezultatai. Paaiškėjo, kad nusikaltimą apibūdinančių sąvokų vertinimų skirtumas grupėse statistiškai patikimai nepatvirtintas. Vis dėlto vertės veiksnio vidurkiai rodo, jog nuostatos nusikaltimo aspektų atžvilgiu teigiamesnės nuteistųjų grupėje, o labiausiai grupių vertinimai vertės veiksnio dimensijoje skyrėsi vertinant įstatymo pažeidimą. Priešingos krypties skirtumai išryškėja vertinant režimą bei kitus bausmės aspektus (žr. 2 diagramą).

2 diagrama. Sąvokų vertinimas pagal semantinio diferenciale vertės veiksnį

Siekiant įvertinti nuostatų tvirtumą buvo palygintas grupių nuostatų ekstremalumas, t. y. sąvokų vertinimų absoliutiniu dydžiu vidurkiai pagal Mann–Whitney kriterijų.

4 lentelė. Sąvokų vertinimų absoliutiniu dydžiu vidurkių lyginimas tarp grupių

	NUSIKALTIMAS			BAUSMĖ			LAISVĖ											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9									
\bar{X}_B	2,00* 0,019	1,84 0,010	2,07 0,002	1,89 0,000	2,33 0,000	1,96 0,000	2,6 0,000	1,58 0,000	2,50 0,000	1,69 0,000	2,49 0,000	1,56 0,000	2,62 0,000	2,17 0,000	2,56 0,000	2,18 0,000	2,43 0,000	2,16 0,000
\bar{X}_A	1,66 0,0185	1,19 0,133	1,7 0,000	1,47 0,000	1,84 0,000	1,38 0,000	2,27 0,000	1,33 0,000	2,13 0,000	1,34 0,000	2,18 0,000	1,08 0,000	2,56 0,000	1,92 0,000	2,47 0,000	1,8 0,000	2,18 0,000	1,73 0,000

X – vidurkis; A – atvirų klausimų anketa; B – semantinis diferencialas;

- – pirmas pateikiamas nuteistųjų grupės vidurkis;
- tamsesnis fonas – reikšmingi skirtumai, $p < 0,05$

Nuteistųjų nuostatos yra reikšmingai ekstremalesnės visų lygintų reiškinų atžvilgiu, išskyrus *žalą visuomenę*: dauguma jų šį nusikaltimo aspektą įvertino neutraliai, tuo tarpu kontrolinėje grupėje kiek tvirtesnės neigiamo vertinimo tendencijos.

Nuostatų tvirtumas tikrintas vertinant emocinių ir kognityvinių komponentų suderinamumą: lyginti nuostatos komponentų vertinimų vidurkiai pagal Stjudento kriterijų grupėse ir tarp grupių (žr. 5 ir 6 lentelės).

5. lentelė. Nuteistųjų grupės nuostatų komponentų vidurkių lyginimas

Kognityvinis komponentas	P	Emocinis komponentas
\bar{X}_{KN} – 1,16	0,417	\bar{X}_{EN} – 0,95
\bar{X}_{KB} – 1,8		\bar{X}_{EB} – 1,89
\bar{X}_{KL} 2,14	0,345	\bar{X}_{EL} 1,85

- X – vidurkis; K – kognityvinis komponentas; E – emocinis komponentas;
 N – nusikaltimą apibūdinančios sąvokos; B – bausmę apibūdinančios sąvokos; L – laisvę apibūdinančios sąvokos;
 P – patikimumo lygmuo

6 lentelė. Kontrolinės grupės nuostatų komponentų vidurkių lyginimas

Kognityvinis komponentas	P	Emocinis komponentas
\bar{X}_{KN} – 1,09	0,103	\bar{X}_{EN} – 1,19
\bar{X}_{KB} 0,26		\bar{X}_{EB} 0,38
\bar{X}_{KL} 1,80	0,957	\bar{X}_{EL} 1,79

- X – vidurkis; K – kognityvinis komponentas; E – emocinis komponentas;
 N – nusikaltimą apibūdinančios sąvokos; B – bausmę apibūdinančios sąvokos; L – laisvę apibūdinančios sąvokos;
 P – patikimumo lygmuo

Galima pastebėti, kad emociniai ir kognityviniai nuostatų komponentai labiau suderinti nuteistųjų grupėje. Kadangi nuteistųjų nuostatoms būdingas ne tik nuostatų komponentų suderinamumas, bet ir jų ekstremalumas, o nuostatų objektai yra tiesioginio aktualaus patyrimo reiškiniai, galima numatyti stiprią jų įtaką nuteistųjų elgesiui arba bent jau jų lūkesčiams ir ketinimams. Nuostatų turinį ir galimus jų padarinius padeda atskleisti kokybinė rezultatų analizė.

2. Kokybinė rezultatų analizė

2.1. Nuostatų nusikaltimo atžvilgiu ypatumai

Beveik visi nuteistieji (98,7 proc.) nesmerkia *įstatymo pažeidimo*. Dalis jų (daugiau kaip 30 proc.) pareiškė įsitikinimą, jog įstatymai neverti pagarbos, dirbtinai sugalvoti, nėra protingi, juos pažeidinėja ir jų kūrėjai ir pan. Kiek daugiau (38 proc.) nuteistųjų *įstatymų pažeidimus* pateisino nurodydami, jog juos skatina sunkios gyvenimo sąlygos, nusivylimas gyvenimu, bloga aplinkos įtaka. Nedidelė apklaustųjų dalis (apie 7 proc.) pareiškė nuomonę, jog nusikaltimai susiję su žmogaus silpnumu, neišprusimu, girtavimu, kiti vardijo konkrečias išorines aplinkybes arba kaltino pačią nusikaltimo auką, jos netinkamą elgesį. Nors statistiškai reikšmingų grupių skirtumų nerasta, pastebėta, kad kontrolinės grupės nuostatų įstatymo pažeidimo atžvilgiu neigiamesnės, o didžioji šios grupės tiriamųjų dalis (apie 70 proc.) mano, kad įstatymų pažeidimai susiję su asmens egoizmu, silpnavališkumu, aplaidumu ir primityvumu. Taigi nuteistieji kur kas labiau toleruoja įstatymų pažeidimus.

Galima manyti, jog nuteistųjų grupėje vyraujantis požiūris į įstatymų pažeidimo faktus susijęs su savo padarytų nusikaltimų suvokimu ir vertinimu: nusikalstama veika iš esmės pateisinama neigiant savo atsakomybę, smerkiant smerkiančiuosius, apeliuojant į aplinkybes arba netinkamą nusikaltimo aukos elgesį. Tokie nuteistųjų nuostatų ypatumai gali būti paaiškinti kriminologijoje gerai žinomų sąžinės ir socialinės kontrolės neutralizavimo mechanizmų veikimu (Sykes, Matza, 1975) arba psichologinės gynybos mechanizmais. Reikia pasakyti, kad šių mechanizmų įsitvirtinimas žmogaus sąmonėje sukuria itin palankias psichologines prielaidas pakartotiniams nusikaltimams daryti, nes pats bausmę už nusikaltimą atliekantis asmuo save išteisina, neišgyvena kaltės ar noro ją išpirkti, netgi priešingai – išgyvena skriaudą arba apmaudą, skatinančius priešintis, kerštauti, būti apsukresniam. Kai kurie autoriai panašius nuteistųjų elgsenos ypatumus sieja ir su žema teisinių normų internalizacija, kai įstatymai vertinami kaip visuomenės primestas reikalavimas, į kurį atsižvelgiama tik dėl išorinės kontrolės (Ratinov, 1988).

Kitą nusikaltimo aspektą – *skriaudą žmogui* – nuteistieji vertino skirtingai: dalis jų (apie 15 proc.) pateikė abstraktų požiūrį, jog skriausti žmogų negerai ir tiek pat šios grupės tiriamųjų teigė, kad dažniausiai skriaudikas turi jo elgesį pateisinančią priežastį. Likusieji pateikė įvairių samprotavimų apie tai, kokiais atvejais skriaudos žmogui negalima pateisinti (pvz., jei ji nukreipta prieš bejėgius senelius, vaikus ar merginas arba jei neduoda jokios naudos skriaudikui, yra beprasmė ir kt.). Ypač pabrėžtas neigiamas seksualinės skriaudos vertinimas.

Šios nuostatų emocinių komponentų turinio analizė parodė, kad subjektyvūs išgyvenimai, kylantys susidūrus su skriauda, labai priklauso nuo tiriamojo santykio su nuskriaustuoju: kai nukenčia artimas arba žinomas asmuo, dauguma eksperimentinės grupės žmonių nurodė, jog išgyvena gailėtį, užuojautą, norą padėti, bet jei nukentėjusysis nėra asmeniškai pažįstamas, jam padaryta skriauda nesukelia jokių stipresnių išgyvenimų. Vadinasi, kuo anoniškesnė auka, tuo mažesnė tikimybė, jog jos kentėjimas ar kitokia skriauda pažadins žmogiškuosius skriaudiko jausmus.

Kontrolinės grupės tiriamieji neišskyrė jokių sąlygų, keičiančių jų išgyvenimus patyrus skriaudą, ir dauguma nurodė stiprius gailėsčio nuskriaustajam ir pykčio skriaudikui jausmus bei didelį norą atkurti teisingumą. Panašu, kad šios grupės tiriamiesiems skriaudos buvo subjektyviai reikšmingesnės, dažniau aktualizavo asmeniškai patirtą skriaudą arba nukentėjusiojo nuostatą, tuo tarpu nuteistieji aktyviau racionaliai samprotavo apie skriaudą situaciją

dažniau suvokdami iš skriaudėjo pozicijos, bet reaguodami gynybiškai, t. y. sąmoningai nepriimdami šio vaidmens.

Trečiasis nuostatos į nusikaltimą komponentas – *žala visuomenei*. Kontrolinėje grupėje svarstomi neigiami įstatymų pažeidimų padariniai, kiek dažniau negu nuteistųjų grupėje minima žala visuomenei ir valstybei, vyrauja neigiamos emocijos, nors nuostatos nėra tvirtos. Nuteistieji žalos visuomenei atžvilgiu lieka abejingi ir pasako visuomenę ir jos tvarką smerkiančius teiginius, išreiškia neigiamas, priešiškomą visuomenei atspindinčias emocijas. Panašu, kad izoliacija įkalinus jiems nei prasideda, nei baigiasi kalėjimo sienomis, kad nuteistieji laisvės atėmimu dažnai jaučiasi atskirti ir išstumti iš visuomenės be teisės grįžti į ją visaverčiu ir gerbiamu žmogumi. Verta prisiminti I. Hagano (1969) mintį, kad „neprisirišimas – tai laisvė nukrypti“, t. y. žmogus nesijaučia ir negali jaustis įpareigotas pateisinti lūkesčius tų, su kuriais nesijaučia susijęs.

Šiuos rezultatus galima aiškinti anksčiau minėtais psichologinės gynybos mechanizmais, apsaugančiais nuo kaltės ir savosios atsakomybės įsisąmonimo, galima svarstyti nekritiškai perimtų kalinių mąstymo ir elgsenos stereotipų ar kriminalinės aplinkos įtaką, iškreipiančią tikrosios situacijos suvokimą. Kiekvienu atveju išskirti nuteistųjų nuostatų ypatumai, išryškėję vertinant ir suvokiant skirtingus nusikaltimo aspektus, yra nepalankūs jų socialinei adaptacijai laisvėje, nenaudingi neišvengiamai jų sulauksiančiai visuomenei, o vertinimų ekstremalumas bei kognityvinių ir emocinių nuostatų komponentų dėmė liudija nuostatų tvirtumą ir jų apčiuopiamą galią daryti įtaką išoriniam elgesiui.

2.2. Nuostatos bausmės atžvilgiu

Vertinant *izoliaciją, režimą ir apribojimus*, kaip laisvės atėmimo bausmės sudėtinės dalis, ne tik kontrolinės, bet ir nuteistųjų grupės tiriamieji (nors du kartus rečiau) pripažino, kad apskritai bausmė už atskleistą nusikaltimą yra reikalinga: režimas padeda palaikyti tvarką, laisvės suvaržymai priverčia susimąstyti ir pan. Panašus skaičius (kiek daugiau nei trečdalis) abiejų grupių tiriamųjų pabrėžė, kad bausmė turėtų būti teisinga. Šis tyrimas nesuteikia galimybių plačiau interpretuoti bausmės teisingumo sampratą ar aptarinėti subjektyviai suvokto teisingumo determinantes, tačiau kognityvinių nuostatos bausmės atžvilgiu elementų analizė rodo, kad abiejų grupių tiriamieji pastebi, jog dabar egzistuojančiomis sąlygomis įkalinimas sukelia neigiamų padarinių: žlugdo asmenybę, griaua šeimas, sužadina žiaurumą, atima viltį susitvarkyti gyvenimą. Nepaisant to, kontrolinės grupės emocinės reakcijos bausmės atžvilgiu yra teigiamos. Nuteistieji ypač neigiamai vertina konkrečias bausmės atlikimo vietoje taikomas sankcijas ir apribojimus, nelaiko jų tikslingomis ar darančiomis auklėjamąjį poveikį, nurodo žeminantį jų ir administracijos elgesio su nuteistaisiais pobūdį. Nuteistiesiems visi trys laisvės atėmimo bausmės aspektai sukelia stiprias neigiamas emocijas, pavyzdžiui, kentėjimą, su kuriuo susiję arba neviltis, bejėgiškumas, depresija, susitaikymas su likimu, arba pyktis, noras priešintis, užslopinta arba atvira agresija (pastarojo tipo reakcijų nurodyta kiek rečiau), dažniausiai nukreipta į išorę, o kartais prieš save.

Faktas, kad įkalinimo bausmė priverčia kentėti, nėra nei gluminantis, nei socialiai ar psichologiškai nepageidautinas reiškinys, tačiau verta atkreipti dėmesį į tai, kad šiuolaikiniai baudžiamieji įstatymai niekaip nereglamentuoja nusikaltusiojo kančios, o kančios patyrimas (esamomis sąlygomis) veikia destruktiviai: jis nepaskatina kaltės išgyvenimų, noro arba vilties pasikeisti ar ką nors reikšmingesnio pakeisti savo gyvenime. Žinoma, gali būti, jog už minėtų tiriamųjų nuomonės slypi sąmoningas arba neįsisąmonintas noras sulaukti užuojautos arba pateisinti save apkaltinant bausmės vykdytojus, tačiau tyrimo rezultatai rodo, kad vyrauja tokios tendencijos, o jei būtent taip dauguma nuteistųjų suvokia, vertina ir išgyvena jiems skirtą bausmę, tokia subjektyvi tikrovė gali daryti tik neigiamą poveikį jų elgsenai tiek bausmės atlikimo vietoje, tiek išėjus į laisvę.

3. Nuostatos laisvės atžvilgiu

Buvo išskirti trys *laisvės sąvokos* aspektai: *judėjimo laisvė, laisvė pasirinkti veiklos rūšį ir laisvė pasirinkti bendravimo partnerį*.

Ar laisvė išlieka vertybe praleidus ne vienerius metus pataisos įstaigoje? Kaip nuteistieji ir įstatymų nepažeidę asmenys suvokia laisvės paskirtį, jos suteikiamas galimybes? Kaip išgyvenami laisvės suvaržymai ir apribojimai?

Šios nuostatos kognityvinių komponentų analizė leidžia teigti, jog abiejų grupių tiriamieji laisvę vertina kaip esminę žmogaus vertybę, o judėjimo laisvę ir ypač laisvę pasirinkti veiklos rūšį laiko prigimtinėmis žmogaus teisėmis, kurios būtinos normaliai visuomenei. Panašus skaičius apklaustųjų tiek vienoje, tiek kitoje grupėje samprotauja apie laisvės sąlyginumą, jos ribotumą, tačiau kontrolinėje grupėje vyrauja požiūris, kad laisvę riboja natūralios kliūtys, pavyzdžiui, prigimtis, aplinka, kasdieniai įsipareigojimai, o nuteistieji dažniau mini konkrečias problemas, pavyzdžiui, nedarbą, aplinkinių piktavališkumą, teistumo stigmą, policijos kontrolę.

Vertindami pasirinkimų laisvės teikiamas galimybes nuteistieji dažniausiai nurodė hedonistinius motyvus: galimybę maloniai leisti laiką, sportuoti, ilsėtis, mylėtis ir pan., kiek rečiau – galimybę pasirūpinti šeima, išsilavinimu, sveikata. Panašių motyvų yra ir kontrolinės grupės atsakymuose, tik dažniau minima galimybė tobulėti, išreikšti save, taip pat dažniau pabrėžiama pasirinkimo kokybė (pvz., pasirinkti *perspektyvų arba kūrybišką* darbą, pakeliauti po *egzotiškas* šalis ir pan.).

Panašios tendencijos išryškėjo ir vertinant kitą laisvės aspektą – laisvę pasirinkti bendravimo partnerį: nuteistieji vertina galimybę laisvai bendrauti, neapsimetinėti, jausti, kad partneris gerbia ir supranta, o nuteistieji dažniau pabrėžia santykių kokybę, galimybę pasirinkti konkrečius kriterijus atitinkančias asmenybes (pvz., *kūrybiškas, nepriklausomas, tolerantiškas* ir kt.).

Emociniai šios nuostatos komponentai paprastai buvo siejami su teigiamais išgyvenimais, tačiau kontrolinėje grupėje apibūdinant savo santykį su laisve pasirinkti veiklos rūšį nurodomas ir nerimas, nepasitikėjimas, abejonės. Panašūs išgyvenimai, nebūdingi nuteistųjų atsakymams, gali kilti dėl suvoktos atsakomybės už savo pasirinkimus.

Apibendrinant nuostatos į laisvę ypatumus galima teigti, jog ir nuteistiesiems, ir nuteistiesiems laisvė yra vertybė, aktualus poreikis. Tačiau nuteistieji pirmiausiai siekia atsikratyti esančių suvaržymų, jiems būdingi hedonistiniai laisvės siekimo motyvai, o nuteistieji dažniau svarsto laisvės tikslingumo ir pasirinkimų kokybės klausimus. Atliktas tyrimas nepaaiškina, ar minėti nuteistųjų nuostatos laisvės atžvilgiu ypatumai susiję su jų asmenybės savybėmis, jos branda, ar jie parodo nuteistųjų reakciją į nelaisvėje blogiausiai patenkinamus poreikius.

Išvados

1. Nuteistųjų nuostatos nusikaltimo, bausmės ir laisvės atžvilgiu yra tvirtos (ekstremalios, kognityviai ir emociškai darnios) ir daro įtaką jų lūkesčiams, ketinimams ir elgesiui.

2. Nuostatų kryptis ir turinys yra nepalankūs bausmę atliekančių asmenų resocializacijai, nes:

- tolerantiškai vertinami įstatymų pažeidimai, gynybiškai suvokiama ir interpretuojama skriauda žmogui, priešiškas, antisocialias reakcijas sukelia žalos visuomenei atvejai;
- laisvės atėmimo bausmė suvokiama ir vertinama kaip formalus nusikaltimo padarinys, priverčiantis kentėti ir sukeliantis destruktivius santykių su visuomene pokyčius;
- laisvė suvokiama kaip vertybė, svarbi visų pirma dėl to, kad padeda tenkinti hedonistinius poreikius.

3. Koreguojant nuteistųjų nuostatas ir rengiant juos laisvei galima prasmingai išnaudoti kai kurias tyrimo rezultatų atskleistas aplinkybes:

- būtina stiprinti subjektyvų bausmės teisingumo ir pagrįstumo suvokimą;
- nusikaltėlis turėtų tiesiogiai pažinti nuo jo padaryto nusikaltimo nukentėjusius asmenis ir žinoti visus nusikaltimo padarinius (fizinis, materialinis, moralinis, psichologinis ir socialinis);
- naudinga stiprinti nuteistojo ryšius su šeima ir artimaisiais bei poreikį ir galimybes jais rūpintis.

LITERATŪRA

1. **Антонян Ю. М., Еникеев М. Л., Еминов В. Е.** Психология преступника и расследования преступлений. – Москва, 1996.
2. **Eagly A. H., Himmelfarb S.** Attitudes and Opinions// Annual Review of Psychology. 1978. Vol. 29.
3. **Hagan I.** Modern Criminology. – New York: Prentice–Hall, 1987.
4. **Justickis V.** Kriminologija. I dalis. – Vilnius: LTU, 2001.
5. **Krosnick J. A., Boninger D. S., Chuang Y. C., Berent M. K., Carnot C. G.** Attitude Strength: One Construct or Many Related Constructs?// Journal of Personality and Social Psychology. 1993. Vol. 65. No. 6.
6. **Semantinio** diferencialo metodika (parengė A. Suslavičius). – Vilnius: VU, 1988.
7. **Justickis V.** Kriminologija. I dalis. – Vilnius: LTU, 2002.

ATTITUDES OF CONVICTS TO THE PHENOMENA IMPORTANT TO SOCIAL INTEGRATION**Assoc. Prof. Dr. Rita Bandzevičienė**

Law University of Lithuania

Summary

The article analyses attitudes of convicts toward important phenomena of their social adaptation such as *crime, penal and freedom*. 65 convicts of Strong Regime Colony were tested with Semantic Differential Measure of Attitudes and Free Response Measure of Beliefs and Emotions. The statistical and qualitative analysis of results showed that attitudes of convicts are strong (extreme and affectively-cognitively consistent) and their antisocial direction and content are harmful enough to destroy their social adaptation. Also some possibilities for attitudes correction in preparing convicts for freedom were discussed.

Keywords: attitude, social integration, convict, correction